

Kandidat til SKUP 2018:

Metoderapport "Den skjulte tvangen"



Av:

Adrian Dahl Johansen (NRK Nordland)

adrian.dahl.johansen@nrk.no (99044040)

Bente H. Johansen (NRK Nordland), Kåre Johannes Inderberg,

foto (NRK Troms). Cecilie Berntsen Jåsund (NRK Rogaland),

Leif Rune Løland (NRK Hordaland)

Publisert i tidsrommet 31.05.17 til 26.06.17.

Opphavsrett NRK © 2018

Innhold

1.0 Innledning.....	2
2.0 Starten	3
3.0 Tallene	3
4.0 Kildearbeidet	4
5.0 Besøkene	4
6.0 Hovedkilde, etikk og tilsvar	5
7.0 Omfattende kildekompleks	8
8.0 Rettsvernet.....	9
9.0 Etterdønningene.....	10
10.0 Konsekvenser	11
11.0 Sakskompleks - Den skjulte tvangen	11

1.0 Innledning

I løpet av juni måned i 2017 satt NRK fokus på hvordan norske psykiatriske pasienter blir tvunget til å bo alene på nedstrippede rom, såkalt skjermingsrom, som en del av behandlingen for å bli frisk. Dette defineres ikke som tvang i Norge, og gjennom et flere måneders langt gravearbeid, kildearbeid og redigeringsarbeid, fortalte NRK flere historier om hvordan pasienter og pårørende opplever bruk av skjerming. Skjerming skal i utgangspunktet ikke skje i perioder lenger enn 14 dager, men NRK avdekket av pasienter sitter skjermet i flere år i strekk. En ny doktorgradsavhandling og flere tilsyn fra Sivilombudsmannen underbygger hvordan loven bøyes og tøyes ved bruk av skjerming på norske institusjoner. NRK problematiserte også rettsvernet til psykiatriske pasienter. Arbeidet med graveprosjektet "Den skjulte tvangen" gikk over en periode på 3-4 måneder, og var en del av NRK i nord sin satsning på dybde og dagsordensettende journalistikk – den såkalte PÅ-gruppa. Saken skulle etter hvert involvere journalister fra fire distriktskontorer i NRK.

Dette er hvordan sakene ble til.

2.0 Starten

Saken startet med et tips om at det i løpet av våren skulle presenteres et nytt forskningsprosjekt i Tromsø på tvangsbruk i psykiatrien.

Tidlig i mars 2017 tok jeg kontakt med forsker Marius Storvik og fikk knyttet den første kontakten.

Storvik hadde undersøkt en rekke områder innen psykiatrien – og noe av dette var allerede blitt kjent gjennom VGs omfattende kartlegging av de såkalte tvangsloggene. Men jeg så tidlig at her var det gjensto store og viktige områder når det gjelder tvangsbruk i psykiatrien som fortsatt var ei journalistisk blindsoner. Storvik hadde tatt utgangspunkt i norsk lov og den europeiske menneskerettighetskonvensjonen, og sammenlignet det med praksis for bruk av ulike former for tvang og skjerming ved en rekke norske institusjoner. Hans funn dannet grunnlag for det videre journalistiske arbeidet med sakskomplekset.

Jeg bestemte meg for å fokusere på to hovedområder. Bruk av skjerming i psykiatrien, og psykiatriske pasienter sitt rettsvern/klage-muligheter.

Hovedspørsmålene vi ønsket å få svar på var;

- Hvor stort omfang er det i Norge på bruk av skjerming?
- Hvilke regler og rutiner er det for bruk av skjerming?
- Hva er forskjell på skjerming og isolering?
- Hvordan oppleves skjerming av pasienter?
- Hvorfor er ikke skjerming definert som tvang, og hvordan kan det gjøre pasientene friskere?
- Hva slags reell klagemulighet har psykiatriske pasienter, særs ift skjermingsvedtak?

3.0 Tallene

Ei utfordring som jeg tidlig ble klar over var mangel på tall når det gjelder bruk av skjerming i psykiatrien. Mye trolig fordi skjerming i Norge ikke defineres som tvang, og derfor var vanskelig å finne i ulike register. Det virket som det ikke fantes noen nasjonal oversikt over omfang og bruk av skjerming på norske psykiatriske institusjoner.

Det jeg fant av tall i ulike rapporter stammet fra 2014, og var ikke fordelt på de ulike institusjonene. De gav ikke et oppdatert og helhetlig bilde av bruk av skjerming.

Den første forespørselen til Helsedirektoratet om utlevering av tall for skjerming/isolering og tvangsmedisinering ble sendt 22. mars. Jeg ba om utlevering av tall for alle tilfeller av skjerming fordelt på de ulike institusjonene. Det skulle gå flere måneder med purring før tallene ble utlevert.

4.0 Kildearbeidet

I løpet av mars/april startet arbeidet med å skaffe intervjuavtaler med caser og andre ekspertkilder. Kildearbeidet i slike saker er naturlig nok krevende. Dette omhandler primærkilder med nåværende eller tidligere psykiske problemer.

Via søk på nettet fant jeg en nordlys-artikkel fra 2013, der en far Espen Sørensen, fortalte om sin schizofrene sønn som satt skjermet på Åsgård psykiatriske sykehus bak ei glass-dør. Jeg kom i kontakt med faren, som kunne fortelle at sønnen hadde sittet skjermet på Åsgård helt fram til i vår – altså over 4 år sammenhengende etter oppslaget i 2013. Åsgård hadde fjernet den hjemmelagede glass-døra, men skjermingsvedtakene hadde fortsatt. Skjerming kunne jeg lese i loven tillates for perioder på inntil 14 dager. Her er det altså fattet nye vedtak hver fjortende dag i over fire år, ifølge faren.

Men sønnen vurderte jeg etter samtalen med faren til å være for syk til å være en potensiell kilde. Den samme vurderingen ble også tatt med sønnens verge (en advokat) senere. Men som pårørende var faren også en interessant kilde.

Parallelt med dette hadde jeg kontaktet journalist Cecilie Berntsen Jåsund i NRK Rogaland, for å få til et samarbeid. En hovedkilde befant seg nemlig i Stavanger. Målfrid Jensen Frahm var en tidligere ansatt i psykiatrien – som hadde skrevet mye på skjerming etter det jeg fant på nettet. Cecilie og hennes redaksjon tente på saken, og kontakten med Målfrid ble opprettet.

5.0 Besøkene

Tidlig i arbeidet ble jeg også kjent med Sivilombudsmannens rapporter etter besøk ved ulike psykiatriske institusjoner i Norge. Spesielt mye fokus hadde rapporten etter besøket ved

Åsgård Psykiatriske sykehus i Tromsø fått i 2016. Da ble fokuset i media rettet mot bruk av mekaniske tvangsmidler, men i rapporten var det et eget avsnitt om bruk av skjerming. Blant annet flere beskrivelser av skjermingsforholdene. Rapporten underbygget beskrivelsene til faren om hvordan hans sønn hadde sittet skjermet i mange år, og var dermed viktig dokumentasjon og kildegrunnlag. Jeg gikk igjennom flere rapporter fra Sivilombudsmannen etter tilsyn ved 5-6 psykiatriske institusjoner. Beskrivelser om kritikkverdig bruk av skjerming gikk igjen i flere av rapportene.

Jeg tok kontakt med Sivilombudsmannen i månedsskiftet april – mai og fikk intervjuavtale i Oslo.

Underveis i arbeidet kom tilfeldigvis også Sivilombudsmannen ut med en rapport etter et besøk ved SUS. (Stavanger Universitetssykehus) Rapporten inneholdt svært mange interessante momenter om tvangsbruk og skjerming. Oppfølgingen av SUS og situasjonen der ble fulgt opp av Cecilie i NRK Rogaland. En intervjuforespørsel til SUS ble sendt med bakgrunn i innholdet i forskningen til Storvik, og beskrivelsene i rapporten til Sivilombudsmannen.

6.0 Hovedkilde, etikk og tilsvar

Pr nå mangler vi fortsatt en førstehånds-kilde, som selv kan beskrive hvordan skjerming oppleves. Det var helt essensielt for saken å få en slik kilde i tale.

Gjennom kontaktnettet til kildene som vi hadde snakket med underveis, fikk vi kontaktinfo på en ung kvinne i Nord-Norge som skulle ha ferske erfaringer med skjerming og tvang. Den første kontakten ble tatt i slutten av april via telefon, og fulgt opp utover mai med flere telefon- og sms-samtaler. Kvinnen i 20-årene gav tidlig uttrykk for at hun var interessert i å stille opp, men var svært opptatt av hvordan saken ville presenteres og hvordan hun kunne anonymiseres. Hun ønsket ikke å bli koblet til et konkret fylke eller institusjon. Å ikke kunne rette hennes historie til en konkret institusjon, gav åpenbare utfordringer når det gjelder tilsvar. Hennes kritikk av behandlingen og skjermingen ville dermed stå uten tilsvar. Hun ønsket heller ikke at institusjonen skulle vite at det var dem hun snakket om.

Jeg vurderte hvorvidt dette var betingelser som jeg kunne akseptere presseetisk. Det var åpenbart viktig at vi fikk primærkilder i tale. Og dette er en gruppe pasienter som er sær

viktig å få fortalt historiene til. Hun var i en åpenbar sårbar situasjon, med en medisinsk diagnose som tilsa store emosjonelle svingninger. Det var viktig for meg å få gjennomført et møte med kvinnen først, for å bygge tillit og diskutere ulike premisser under fire øyne. For deretter å jobbe med tilsvar og etiske vurderinger.

Arbeid med tilsvar i dette sakskomplekset var allerede utfordrende i omfang fordi kritikken fra forsker Marius Storvik er basert på undersøkelser ved rundt 10 ulike institusjoner i landet. Alle disse institusjonene hevdet Storvik brøt norsk lov og menneskerettighetene.

Alle disse måtte dermed få mulighet til tilsvar, men på en kritikk som har sin bakgrunn fra en ikke publisert doktorgradsavhandling. Der var dermed viktig for meg å gjennomføre intervjuet med Storvik før jeg kontaktet de ulike sykehusene.

Etter intervjuet med Storvik ble alle hans sitater transkribert og sammenfattet, og sendt til samtlige involverte institusjoner med forespørsel om kommentar/imøtegåelse. Det var en stor jobb å systematisere og sammenfatte alle tilsvarskommentarene jeg fikk.

I midten av mai møtte jeg og fotograf Kåre Inderberg den unge kvinnen i hennes kommunale bolig i sin hjemkommune. Hun hadde store arr på den ene armen etter år som selvskader.

Vi gjennomførte et anonymisert intervju med kvinnen. Hun fortalte meget godt og velformulert om sine opplevelser som tvangsinnlagt ved en psykiatrisk institusjon, blant annet bruk av skjerming. Er virkelig skjerming noe som oppleves som behandling av pasientene? Blir de friskere av å være alene på tomme rom i opptil 14 dager i strekk?

– Det er egentlig som tortur. Det er ei pine. Det er ingenting annet å gjøre enn å sitte der med sine egne tunge tanker. (Nina)

Hennes beskrivelser var også svært sammenfallende med beskrivelser i en av Sivilombudsmannens rapporter ved besøk i samme institusjon. Dilemmaet var fortsatt hvordan man skulle gi den kritiserte part mulighet for tilsvar, uten at det brøt med kildens ønske om anonymisering og kobling til institusjonen. Kilden ønsket i utgangspunktet ikke at vi kontaktet institusjonen hun var blitt behandlet på. Det handlet blant annet om frykt for reaksjoner fra personellet, gitt at hun senere skulle havne tilbake dit. Samtidig var det presseetisk vanskelig å ikke innhente tilsvar, selv om både institusjonen og den kritiske kilden var anonymisert. Her skal det legges til at det kun var to aktuelle institusjoner i Nord-

Norge. Som utgangspunkt har anonymisert kritikk også krav på tilsvar. Etter en etisk diskusjon i NRK og i dialog med kilden ble den omtalte institusjonen likevel kontakt i forkant av publisering, og gitt mulighet for å komme med et anonymisert tilsvar på den anonymiserte kritikken fra vår primærkilde. Vår kilde aksepterte at vi kontaktet den aktuelle institusjonen.

Institusjonen hadde allerede da gitt tilsvar på funnene til forsker Storvik og innholdet i rapportene til Sivilombudsmannen. Institusjonen fikk lese hele artikkelen. Etter ei vurdering ønsket ikke institusjonen å gi ytterligere kommentar til saken. Det samme ville også gjelde dersom de ble fritatt for taushetsplikt. At sykehuset ikke vil kommentere kritikken fra en anonym kilde var uheldig og gir en uønsket journalistisk slagside. Det gir heller ikke samme mulighet for verifisering av historien. Bruk av anonyme kilder setter krav til spesielt god kildekritikk. Her var dog innholdet i Sivilombudsmannens rapport med på å verifisere store deler av beskrivelsene og kritikken fra den anonyme kilden. Hennes subjektive beretninger om sin opplevelse er også en viktig stemme på vegne av en gruppe som sjelden kommer til uttrykk i media. Sykehuset hadde også fått mulighet til tilsvar.

Men for å få ytterligere balanse i kildene i det videre sakskomplekset fikk vi avtale om tv-intervju med psykiatrisk overlege ved Nordlandssykehuset (NPS), Knut Kjerpeseth. Sammen med fotograf Bente H. Johansen i NRK Nordland viste han oss frem i et nedstrippet skjermingsrom ved institusjonen, og forklarte hvorfor skjerming var nødvendig. Skjermingsrommet besto av en liten sofa, et bord og et rom med ei spesialseng med en tynn madrass.



På slike rom bor norske psykiatriske pasienter når de skal skjermes som en del av behandlingen. Loven tillater ikke at døren inn til rommene låses, men pasientene får ikke lov til å forlate rommene slik de vil. Over 5000 ganger i 2016 ble det fattet vedtak om skjerming i Norge.

7.0 Omfattende kildekompleks

I midten av mai satt vi igjen med et sakskompleks med følgende kilder;

- Ung kvinne om skjerming
- Far til langtidskjermet mann, Åsgård
- Forsker Marius Størvik
- Sivilombudsmann Aage Thor Falkanger
- Psykolog Knut Kjerpeseth
- Målfrid Frahm Jensen, tidligere ansatt.
- Skriftlig kommentar fra ca 10 ulike institusjoner
- Skriftlig kommentar fra Helsedirektoratet

De neste ukene startet en omfattende redigeringsjobb. Sakene skulle løses til flere ulike plattformer. Hovedfokuset lå på digitale plattformer og tv. Å fortelle slike komplekse historier i et tv-format er spesielt utfordrende. Det var derfor nødvendig å porsjonere ut stoffet.

Vi valgte å dele opp sakskomplekset i ulike deler;

- "Ninas" historie – om praksis for skjerming i Norge
- Ansattes historie – om Målfrids opplevelser med skjermingsrutiner i Norge
- Lederens historie – om psykolog Kjerpeseth
- Fars historie – om pårørende til psykiatriske pasienter. **Saken måtte utsettes to uker grunnet behov for tilsvarsintervju med UNN og avklaring med verge av sønn for omtale av saken. Sønn godkjente omtale av historien gjennom verge.*
- Listesak om pasientenes rettsvern.

Fortsatt manglet vi oppdaterte tall på tvang og skjerming fra Helsedirektoratet på en forespørsel sendt 22. mars. Tallene kom etter gjentatte purringer ca to måneder etter første forespørsel.

Tallene avdekket store sprik i bruk av skjerming mellom institusjonene. Tallene visste også ei økning i bruk av skjerming de siste årene.

Sakene om "Nina" historie ble ferdigstilt i NRK Nordland, mens NRK Rogaland ferdigstilte en rigg med Målfrids historie.

Første sak ble publisert onsdag 31. mai. Saken gikk også som toppsak i NRK Dagsrevyen med Helseminister Bent Høie som gjest som fikk kommentere kritikken i saken mot norsk praksis for bruk av skjerming. Nettartikkelen ble også oppslag på NRK.no.

Neste dag publiserte vi Målfrids historie, som også gikk som reportasje i Dagsrevyen og ble oppslag på NRK.no.

I midten av juni 2017 ble fars historie i sakskomplekset publisert. Da kjørte vi ut fars historie om sønnen som satt skjermet i fire år på Åsgård psykiatriske sykehus i Tromsø. Her måtte vi utsette publisering noen dager blant annet fordi vi trengte tid til avklaring ift intervju med UNN på kritikken fra faren, og godkjenning fra verge til sønnen for omtale av saken.

8.0 Rettsvernet

En av oppfølgerne som vi publiserte var en såkalt listesak der vi forklarte hvorfor rettsvernet til psykiatriske pasienter kan fremstå svært dårlig ifølge forsker Storvik og Sivilombudsmannen. NRK presenterte flere ulike årsaker som kan være årsak til at det i 2014 kun ble klaget på 185 av 4500 vedtak om skjerming i Norge. Å få disse problemstillingene til å fremstå forståelse for publikum var utfordrende. Som en del av arbeidet ble lovparagrafene og bestemmelser for klageadgang innen loven for tvungen psykisk helsevern gjennomgått.

Som psykiatrisk pasient innlagt på institusjon vil man som regel være avhengig av hjelp fra en advokat til å utforme en klage. Men der gir norsk lov sterke begrensninger for pasienters rett til såkalt fri rettshjelp. Du kan etter loven kun kreve dekket advokat ved klage på selve tvangsinnleggelsen, ikke tvangsbruken. – Dette er stort sett uføretrygdete personer, som da selv må betale for advokat. Dette er et stort rettsikkerhetsproblem. Det er ikke rart at så få klager på tvangsbruk, sier Storvik.



(Et skjermingsrom på Sandviken Sykehus i Bergen. Det er kun en madrass på gulvet på rommet.)

9.0 Etterdønningene

Etter publisering av disse sakene, fikk vi flere tips. Blant annet om skjermingsforhold ved Sandviken psykiatriske sykehus i Bergen. Det var bilder som visste såkalt skjermingsrom, der eneste inventar var en madrass på gulvet. Rommene fremsto for oss som glattceller. Dette var rom som ifølge norske forskrifter skal virke behandlende på pasientene. Leif Rune Løland i NRK Hordaland ble koblet på saken, og jobbet videre med tipset.

I første kontakt med Sandviken avviste lederen at det fantes slike rom som NRK satt med billedokumentasjon på. Etter at vi senere kunne fremlegge bilder for øverste leder, viste det seg at disse skjermingsrommene fantes. Lederen virket selv overrasket over forholdene på sin egen institusjon.

Cecilie Jåsund i NRK Rogaland har også laget oppfølgersak på bruk av elektroshokk uten at pasientene gir samtykke. Her fortalte NRK hvordan institusjoner bruker nødretten som grunnlag for å gi omstridt elektroshokk-behandling.

Samtlige saker som er publisert fra sakskomplekset "Den skjulte tvangen" har nådd en eller flere riks-flater i NRK. De er også publisert i flere regionale sendeflater i NRK i Nord-Norge.

Sakene har også blitt kraftig debattert i medier for øvrig, blant annet gjennom flere kronikker og avisinnlegg. Det er blitt arrangert debattmøte i Tromsø om skjerming i psykiatrien. Flere nasjonale helsepolitikere har også engasjert seg i saken.

10.0 Konsekvenser

Regjeringen har nå satt i gang et nytt lovutvalg som skal gjennomgå regelverk og rettsvern til pasienter som blir underlagt skjerming og tvang. Nye regler for tvang i psykiatrien ble innført 1.september i år. Konsekvenser for pasientene som utsettes for mekaniske tvangsmidler og skjerming på norske institusjoner har forhåpentligvis fått en større bevisstgjøring blant helsepersonell etter VGs kartlegging av tvangslogger og NRKs fokus på skjerming og den «skjulte» tvangen.

Sakene om den skjulte tvangen vant journalistprisen for 2017 fra Helgeland og Salten Journalistlag under Svarte Natta i Tromsø i november.



11.0 Sakskompleks - Den skjulte tvangen

"Ninas" historie:

31.05.17

<https://www.nrk.no/troms/xl/den-skjulte-tvangen-1.13517417>

<https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-nordland/DKNO99053117/31-05-2017#t=46s>

<https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/NNFA19053117/31-05-2017> (Høie kommer etter 5.11 min)

01.06.17

<https://www.nrk.no/nordland/utstrakt-bruk-av-skjerming-i-psykiatrien--flaut-for-norge-1.13541062>

Den ansattes historie:

01.06.17

<https://www.nrk.no/rogaland/xl/varsleren-pa-psykiatrisk-avdeling-1.13529237>

<https://tv.nrk.no/serie/dagsrevyen/NNFA19060117/01-06-2017#t=17m53s>

Lederens historie:

02.06.17

<https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-nordland/DKNO99060217/02-06-2017#t=6m20s>

Fars historie: (Skjermet i fire år)

15.06.17

<https://www.nrk.no/troms/xl/tvunget-til-a-bo-fire-ar-pa-skjermingsrom-1.13519524>

<https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-nordland/DKNO99061517/15-06-2017#t=1m58s>

Rettsvernet:

16.06.17

<https://www.nrk.no/troms/bekymret-for-rettsvernet-til-psykiatriske-pasienter-1.13552089>

NRK avdekker skjermingsrom med kun madrass på gulvet i Bergen

20.06.17

<https://www.nrk.no/hordaland/versting-i-bruk-av-skjerming-mot-pasientar--veit-ikkje-om-det-har-effekt-1.13566935>

26.06.17

<https://www.nrk.no/hordaland/pasienter-ligger-pa-madrass-pa-glattcelle-lignende-rom-1.13575701>

<https://tv.nrk.no/serie/distriktsnyheter-vestlandsrevyen/DKHO99062617/26-06-2017#t=2m33s>

Elektrosjokk:

22.06.17

<https://www.nrk.no/rogaland/pasienter-far-elektrosjokk-uten-a-ha-gitt-samtykke-1.13559660>